

Anders Hagström

Det röda Wiens undergång

Det ”röda Wien” var socialdemokratins motpol till Moskva. Men i kölvattnet på nazismens seger i Tyskland, genomförde ”Millimeternich” en statskupp och införde en blåsvart regim. De österrikiska arbetarna var beredda att slåss för men deras ledare väntade med att ta strid till dess nederlaget blev oundvikligt. Det ”röda Wien” undertrycktes – ett nederlag som kom att bana väg för Hitlers triumfatoriska intåg i den österrikiska huvudstaden bara några år senare.

Precis som Ryssland var det österrikisk-ungerska kejsardömet en av kapitalismens svaga länkar. Det första världskrigets enorma påfrestningar blev det bräckliga kejsardömet övermäktigt. Det dröjde inte länge efter den osedvanligt långlivade kejsar Franz Josefs död i november 1916 förrän det föll samman.

Den 6 oktober proklamerade representanter för rikets sydliga provinser den självständiga staten Jugoslavien. Dagen därpå utropades det självständiga Polen, vilket innebar förlust av ytterligare territorium. Den 14 oktober uppstod Tjeckoslovakien och med det försvann ytterligare delar av kejsardömet. I slutet av oktober utropades Tysk-Österrike som självständig stat och den sista oktober bröt sig Ungern ut ur kejsardömet.

Den 11 november 1918 gav kejsar Karl spelet förlorat och trädde tillbaka – även om han inte formellt abdikerade i hopp om att kunna göra comeback – och dagen därpå proklamerades republiken Österrike. Det var en rumphuggen och vacklande statsbildning där villkoren dikterats av segrarmakterna, och den saknade stöd hos de politiska krafter som nu fick till uppgift att försöka göra det bästa möjliga av situationen. Av det gamla imperiets 52 miljoner invånare återstod bara 6,4 miljoner, med en i den nya situationen förvuxen huvudstad på nära två miljoner invånare.

Anslutning till Tyskland som förespråkades av såväl vänstern som de stortyska krafterna (fast av motsatta skäl) förvägrades dock av segrarmakterna, som inte hade minsta lust att förstärka det besegrade Tyskland. Detsamma gällde förhoppningarna om en Donau-federation av de länder som utgjort kejsardömet, för att inte tala om det katolska Kristligt sociala partiets dröm om monarkins återupprättande.

Austromarxisterna

Austromarxisten Otto Bauer var utrikesminister 21/11 1918 – 26/7 1919

Som ett av de största partierna i den nya statsbildningen kom den österrikiska socialdemokratin (SdAP) att spela en nyckelroll för den nya republikens utformning. Partiet leddes av en

namnkunnig skara politiker – Victor Adler, Otto Bauer, Karl Renner¹ – vars politiska profil brukade sammanfattas med begreppet austromarxism.

I själva verket var austromarxismen, i den mån det går att använda uttrycket som ett sammanfattande begrepp, bara en variant av samtidens mångfacetterade socialdemokrati, denna ”breda kyrka” som sträckte sig från revolutionära marxister som Lenin och Luxemburg till urvattnade reformister som Hjalmar Branting, till dess första världskriget splittrade den för gott.

SdAP hade i likhet med socialdemokratien i Tyskland och Frankrike inte motsatt sig krigsutbrottet 1914 – tvärtom hade partiledaren Victor Adler på ett tidigt stadium uppgivet kastat in handduken – och spelat en tämligen blek roll under kriget. Efter kriget hade dess ledare gjort vad de kunnat för att förhindra en revolutionär utveckling av råds-modell, trots att den ryska Oktoberrevolutionen, och de kortlivade rådsrepublikerna i Bayern och Ungern otvivelaktigt kom att påverka den österrikiska arbetarklassen. Det är för övrigt slående att ingen av SDAP:s mer kända ledare kom att ansluta sig till det österrikiska kommunistpartiet när det grundades, trots att Kommunistiska Internationalen kom att attrahera hundratusentals revolutionära arbetare och intellektuella över hela Europa under sina första år.

Trotskij, en av 1900-talets stora marxistiska revolutionärer, tillbringade ett antal år under sin andra exil i Wien efter nederlaget för 1905 års ryska revolution, och kom i kontakt med de ledande personligheterna i den krets som av en del historiker brukar pekas ut som den första upplagan av austromarxism. I sin självbiografi, *Mitt liv*, beskriver Trotskij, som hade spelat en ledande roll under revolutionen som ordförande för den upproriska Petersburgs-sovjeten, dem på ett föga smickrande sätt:

De var välutbildade människor vars kunskap om olika områden var överlägsen min. Jag lyssnade med intensivt, och man kan nästan säga, respektfullt intresse till deras samtal i Café Central. Men ganska snart blev jag förbryllad. Dessa människor var inte revolutionärer. Detta kom till uttryck i allt – i deras sätt att närma sig frågorna, i deras politiska kommentarer och psykologiska värderingar, i deras självbelåtenhet – inte självsäkerhet, utan självbelåtenhet. Jag tyckte till och med att jag anade filistén i deras tonfall.

Jag blev förvånad att upptäcka att dessa utbildade marxister var fullständigt oförmögna att tillämpa Marx's metod så fort de ställdes inför politikens stora problem, i synnerhet dess revolutionära omkastningar. ... Mina första intryck förstärktes bara av ytterligare iakttagelser. Dessa män visste en hel del, och de var förmögna, inom ramarna för den politiska rutinen, att skriva utmärkta marxistiska artiklar. Men för mig var de främlingar. Jag blev alltmer bestämt övertygad om detta, ju mer omfattande mina förbindelser blev och ju mer inträngande mina iakttagelser blev. I informella samtal på tu man hand, avslöjade de, mycket öppnare än de gjorde i sina artiklar och tal, antingen ohöljd chauvinism, eller skrytsamheten hos en liten egendomsinnehavare, eller helig skräck för polisen, eller en lågsint inställning till kvinnor. Förbluffad utbrast jag ofta: ”Vilka revolutionärer!”

Dessa ord skrevs i slutet av 20-talet. Inom loppet av några år skulle de bekräfta Trotskij's hårda omdöme på ett sätt som ingen kunnat förutse när orden sattes på pränt: De visade sig vara fullständigt oförmögna att orientera sig och handla som det anstår marxister när de ställdes inför en avgörande kraftmätning med den österrikiska borgarklassen.

Det röda Wien

I och med sin kontroll av huvudstaden – där SdAP hade majoriteten av väljarna bakom sig – kunde de socialdemokratiska ledarna försöka förverkliga den uttalade ambitionen var att göra det ”Röda Wien” till ett kulturellt och socialpolitiskt föredöme – i den andra upplagan av austromarxism, om vi nu skall hålla fast vid den ovan nämnda indelningen.

¹ Till austromarxisterna brukar även räknas Max Adler och Rudolf Hilferding. Den senare är författare till *Das Finanzkapital* (1910) som grundligt behandlar den marxistiska ekonomiska teorin och som spelade stor roll för Lenins teori om imperialismen.

SdAP-ledarna i Wien iscensatte ett ambitiöst program som omfattade såväl sjuk- och hälsovård, offentliga sport och rekreationsanläggningar som ett omfattande bostadsbyggande. Det senare med sina ”folkpalats”, stora bostadskomplex som innehöll bostäder, affärer, skolor, bibliotek, gemensamma kök och tvättstugor kom att framstå som själva symbolen för det ”Röda Wien”.

Reaktionen

Men, och det skulle visa sig ödesdigert på sikt, det ”Röda Wien” var inte detsamma som Österrike. I resten av landet var arbetarrörelsen svag och det politiska utrymmet dominerades av katolsk konservatism, nationalism, sympatier för fascismen i grannlandet Italien och sedermera även en växande naziströrelse.

Den senare gynnades inte minst av att marken redan var besådd med antisemitism. Såväl det Kristligt sociala partiet som det Pan-germanska eller tysknationella partiet hade en uttalat antisemitisk inställning, och både utfäste sig att föra en *”oeftergivlig försvarskamp mot den judiska faran”* (Kristligt sociala partiet julmanifest 1918) och *”bekämpa judiskt inflytande på alla livets offentliga och privata områden”* (Pan-germanska partiets program). Det var ingen tillfällighet att Hitler gjort sina första antisemitiska lärospån i Wien under åren före det första världskriget och han gav öppet uttryck för sin beundran för Wiens dåvarande antisemitiske borgmästare Karl Lueger.

En av antisemitismens starkaste uppbackare var den katolska kyrkan som med historikern Helmut Grubers karaktäristik *”var en av de minst flexibla, mest reaktionära och ultramontana [dvs påvelojalistiska] i Europa”*, och som inte tvekade att använda alla samhällsfält till att predika sina reaktionära ståndpunkter, inklusive det politiska. Katolska kyrkan tillät till och med sina präster och andra medlemmar av den kyrkliga hierarkin att ta aktiv del av den världsliga politiken. Så var ledaren för de kristligt-sociala och landets regeringschef 1922, Ignaz Seipel, jesuitpräst.

Det var karaktäristiskt för SdAP, där flera av de mer kända ledarna var assimilerade judar, inte tog strid med antisemitismen, trots att det var uppenbart att den antisemitiska hetsen i hög grad var riktad mot det. Tvärtom bemötte de hetsen med passivitet – om de inte, hur häpnadsväckande det än låter idag, svarade med att anklaga sina belackare med att även de manipulerades av det judiska finanskapitalet! Än mindre tog den strid med den katolska kyrkan trots dess ideliga utmaningar mot allt vad SdAP stod för, och trots dess faktum att en stor del av dess egna anhängare antagligen välkomnat en socialistisk *Kulturkampf* mot kyrkan och dess reaktionära åskådning.

Lika passivt förhöll de sig till hotet från Heimwehr, de halvmilitära frikårsstyrkor som ursprungligen bildats i kölvattnet på kejsardömets sammanbrott för att försvara Österrikes gränser. Med tiden hade de blivit samlingspunkten för fascister och Mussolini-sympatisörer under ledning av furst Starhemberg. Från början hade förhållandet mellan Starhemberg och de kristligt-sociala inte varit speciellt varmt, men allteftersom tiden gick blev det bättre och 1930 ingick Starhemberg till och med i den kristligt-sociala regeringen.

En första explosion

20-talet hade präglats av ett ställningskrig mellan SdAP och dess motståndare. Men ställningskriget började närma sig den punkt där det förr eller senare hotade att övergå i en öppen konflikt.

En första större explosion inträffade den 15 juli 1927 då en spontan massprotest ägde rum i Wien mot att tre högerextrema aktivister hade frikänts av en jury från anklagelsen för ett mord på två socialister, en 18-årig pojke och en man som var medlem av SdAP:s halvmilitära skyddsstyrka Republikanscher Schutzbund. På morgonen hade arbetare lämnat sina fabriker och hem för att protestera utanför justitiepalatset, där de drabbade samman med polisen. I

slutet av dagen stod såväl justitiepalatset som posten i brand, och 89 människor dödats och någonstans mellan 500 till 1 000 människor skadats.

När polisen öppnade eld började arbetare och medlemmar av Republikanischer Schutzbund, som skapats 1923 för att bland annat just försvara arbetarnas demonstrationer, kräva att vapen skulle delas ut för att besvara polisens eldgivning. Men SdAP-ledarna som tagits fullständigt på sängen av händelseutvecklingen vägrade att gå med på kraven. Istället krävde de nyval, allmän amnesti och en parlamentarisk undersökning.

Regeringschefen Seipel vägrade dock blankt att lyssna på det örat, väl medveten om att SdAP inte var beredd att sätta hårt mot hårt. Ställd inför Serpels tuffa attityd avblåste SdAP-ledarna den strejk de utlyst, och lät till och med reorganisera Schutzbund för att skärpa kontrollen över organisationen. Seipels hållning och SdAP:s svaga reaktion kunde bara bidra till att stärka högerns självförtroende och bana väg för ytterligare kraftmätningar.

Dollfuss kupp

Den ekonomiska världskrisens utbrott i slutet av 20-talet blev ett hårt slag även mot Österrike, vars ekonomi var mycket bräcklig. Jämfört med 1929 hade industriproduktionen mer än halverats 1932, samtidigt hade arbetslösheten skjutit i höjden och låg på mer än 20 procent. I kölvattnet på den ekonomiska krisen blev det politiska klimatet alltmer frostigt och inom det borgerliga lägret växte de högerextrema krafternas inflytande, inte minst stimulerat av nazismens explosionsartade framryckning i grannlandet.

Engelbert Dollfuss, Österrikes förbundskansler 1932-1934

I maj 1932 tillträdde Engelbert Dollfuss som förbundskansler. Dollfuss som hörde hemma på det kristligt-sociala partiets högerkant var ett ganska okänt kort trots att han varit jordbruksminister. På grund av sin ringa storlek blev han känd som Millimetternich – ett namn som också anspelade på en av det gamla kejsardömet tongivande konservativa politiker under första hälften av 1800-talet. Men trots skämt i stil med att någon försökt iscensätta ett attentat mot hans liv genom att placera ut en rättfälla i hans sovrum eller att man skulle ge ut nya frimärken med Dollfuss bild i naturlig storlek, var han ingen dvärg på den politiska scenen.

I mars 1933 genomförde Dollfuss en kupp sedan nationalförsamlingen förklarats då dess president, Karl Renner, och de båda vicepresidenterna avgått – till följd av att det gräl som flammade upp sedan ett fel begåtts vid en omröstning. Dollfuss som var frustrerad över regeringens svaga parlamentariska stöd – en rösts övervikt – passade på och hävdade att församlingen inte konstitueras igen eftersom det bara var presidenten som kunde sammankalla den. Några dagar senare dammade Dollfuss av en gammal bortglömd lag från krigsåren som tillät regeringen att styra via dekret. Nationalrådet upplöstes och dess byggnad besattes av militären.

Trots Dollfuss öppna utmaning förhöll sig den socialdemokratiska ledningen avvaktande. I november sammankallades dock en extra partikongress som förklarade att partiet skulle utlysa en generalstrejk om regeringen försökte införa en fascistisk författning, avsatte den kommunala ledningen för Wien eller försökte undertrycka partiet eller ”likrikta” fackföreningarna.

I slutet av januari 1934 lade regeringen fram ett nytt författningsförslag, som innebar att Österrike skulle bli en ”kristlig ståndsstat”, med drag hämtade från Mussolinis Italien (något som för övrigt kom att rendera Dollfuss regim beteckningen ”austrofascism”). Bl a skulle fackföreningarna underordnas staten. Men de socialdemokratiska ledarna försatte att förhålla sig avvaktande trots att det i praktiken stod inför en öppen och offensiv utmaning från regimen.

Slutliga kraftmätningen

I februari 1934 grep polisen ledarna för det nu illegala Schutzbund, och iscensatte en provokativ jakt efter Schutzbunds vapen. Samtidigt iscensatte Heimwehr-ledarna i provinserna en aktion som liknats vid en rullande statskupp.

De socialdemokratiska ledarna manade till besinning och försökte hålla tillbaka sina anhängare. Men de som inte leder blir för eller senare ledda. I förtvivlad uppgivenhet över partiledningen beslöt Schutzbunds-ledarna i övre Österrike vid ett möte den 11 februari att måttet var rågat; nog med reträtter. Dagen därpå satte sig Schutzbund-styrkan i Linz till väpnat motvärn när hemvärnsmän och poliser försökte ta kontroll över den lokala arbetarrörelsens högkvarter Hotell Schiff.

Överkörd av verkligheten beslöt SdAP-ledningen – med en rösts övervikt – att utlysa en storstrejk. Men aktionen var förbluffande dåligt organiserad och utlöste inte någon samlad och kraftfull reaktion från arbetarklassens sida. Även om en del arbetargrupper strejkade var den stora majoriteten förvirrad och tveksam till följd av SdAP:s ständiga reträtter. Så istället för att möta en samlad och stridsberedd arbetarklass behövde regeringen bara konfrontera mindre styrkor. Trots detta möttes regeringen av hårt motstånd, i såväl Wien som på ett antal andra orter.

Det hårdaste motståndet mötte regeringsstyrkorna i Bruck an der Mur, en industristad Obersteiermark, där Schutzbund under ledning av Kolomann Wallisch satte sig till väpnat motvärn när polisen försökte stoppa en strejk. Bara genom att sätta in artilleri och granatkastare kunde myndigheterna besegra Schutzbund. Först den 17 februari hade den lyckats nedkämpa allt motstånd. I Wien hade över 130 civila dödats och över 350 skadats.

En av dem som deltog i nedkämpandet av motståndet var en ännu okänd katolsk polisman vid namn Franz Stangl, som belönades med förtjänstmedaljen i silver för sin insats. Vi skall återkomma till detta föredöme i polisiärt nit.

SdAP förbjöds

Redan den 12 februari förbjöds SdAP och efter bara några veckor hade mer tvåusen av dess medlemmar gripits, och flera av dem ustatts för en snabb och skoningslös behandling. Kolomann Wallisch greps, dömdes och hängdes inom loppet av en och samma dag.

Majoriteten av SdAP:s ledning lyckades att fly utomlands, där de försökte reorganisera det slagna och demoraliserade partiet. Även om de behöll stödet från majoriteten av medlemmarna bröt sig en grupp ur och bildade Revolutionära Socialister. En del av SdAP:s medlemmar sökte sig även till det stalinistiska kommunistpartiet, KPÖ, som fortfarande mässade tredje perioden-politikens sekteristiska slagord om att bekämpa såväl fascismen som de socialdemokratiska "socialfascisterna" utan att ana att det inom loppet av bara några månader Moskväs order skulle vränga ut och in på sina ståndpunkter.

Regimen följde snabbt upp sin framgång. Redan den 12 februari hade Wiens kommunfullmäktige och senat upplösts och makten över staden övertagits av en speciell utsedd kommissionär. Den 1 maj trädde en ny konstitution i kraft.

Företagen var inte ena att utnyttja de förändrade styrkeförhållandena. Inom loppet av några månader hade hundratals kollektivavtal slängts i papperskorgen av arbetsgivarna enbart i Wien och de redan låga lönerna pressats ner ytterligare.

Även nazisterna gjorde ett försök att utnyttja situationen, men deras illa planerade kupp försök slogs snabbt ner även om Dollfuss blev ett av kupp försökets offer. Han lämnades att förblöda på en soffa i presidentpalatset.

Dollfuss efterträddes av sin justitieminister Kurt von Schuschnigg, som några år senare, ställd inför hotet om en nazistisk inmarsch såg sig tvungen att vädja till den illegala österrikiska arbetarrörelsen om stöd mot Hitler. Försent gick Schuschnigg motvilligt med på att tillåta den österrikiska arbetarrörelsen att åter verka öppet; bara några dagar senare mottog Hitler sina entusiastiska anhängares hyllningar i Wien.

Och Franz Stangl? Den nitiske polismannen som belönats för att han lyckats driva ut de sista Schutzbund-kämparna ur den biograf de barrikaderat sig i Linz, fortsatte att med samma tjänstemannanit tjäna sina nya herrar; han blev kommandant för förintelselägren Treblinka och sedermera dömd som medansvarig till mord på minst 900 000 människor.